

**ІНСТИТУТ ПРОБЛЕМ ВИХОВАННЯ
АКАДЕМІЇ ПЕДАГОГІЧНИХ НАУК УКРАЇНИ**

ГРОШОВЕНКО ОЛЬГА ПЕТРІВНА

УДК 373.31:502.2"3752"

**ФОРМУВАННЯ У МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ
ДБАЙЛИВОГО СТАВЛЕННЯ ДО ПРИРОДИ
У ПОЗАУРОЧНІЙ ВИХОВНІЙ РОБОТІ**

13.00.07 - теорія і методика виховання

**Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата педагогічних наук**

Київ-2007

Дисертацією є рукопис

Робота виконана у Вінницькому державному педагогічному університеті імені Михайла Коцюбинського, Міністерство освіти і науки України

Науковий керівник

доктор педагогічних наук, професор

Пустовіт Григорій Петрович,

Академія педагогічних наук України, відділення теорії та історії педагогіки,
вчений секретар

Офіційні опоненти:

доктор педагогічних наук

Вербицький Володимир Валентинович,

Національний еколого-натуралістичний центр учнівської молоді,
директор;

кандидат педагогічних наук

Крюкова Олена Вікторівна,

Донецький національний університет,
доцент кафедри психології

Захист відбудеться "18" грудня 2007 р. о 16 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради К.26.454.01 в Інституті проблем виховання АІПН України (04053, м. Київ, вул. М. Берлінського, 9, 8-й поверх, зал засідань)

З дисертацією можна ознайомитися в науковій частині Інституту проблем виховання АІПН України (04053, м. Київ, вул. М. Берлінського, 9)

Автореферат розіслано "16 " листопада 2007 р.

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради

Л.М.Масол

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність дослідження. Сучасна екологічна криза актуалізує проблему формування у дітей і молоді стійкого ціннісного ставлення до природи, утвердження у свідомості молодого покоління дбайливої позиції щодо довкілля.

Аналіз шкільної практики та результатів спеціальних досліджень засвідчує, що сучасна система освіти не забезпечує системного впливу на особистість молодшого школяра з метою подолання надмірного прагматизму стосовно навколишнього середовища. Початкова школа потребує ефективних виховних технологій, спрямованих на гармонізацію стосунків у системі "учні - довкілля", результатом якої має стати формування у дітей дбайливого ставлення до природи.

Проблема виховання дітей засобами природи представлена в історії педагогічної думки. Гуманістичні підходи до організації взаємодії дітей із довкіллям висвітлені у працях Ж.-Ж.Руссо, Я.Коменського, Г.Сковороди, А.Дістервега, Й.Песталоцці, К.Ушинського, С.Русової, А.Макаренка, В.Сухомлинського та ін.

Сучасний етап розробки проблеми розширив і поглибив методологічне підґрунтя її вирішення в освітній практиці. Так, значний внесок у філософське осмислення єдності людини і природи належить В.Вернадському, О.Галесвій, Е.Гірусову, М.Голубцю, О.Дорошко, М.Кисельову, В.Крисаченку, М.Мойсеєву, В.Нестеренку, Г.Платонову, І.Сафонову, І.Фролову та ін. Психолого-педагогічні аспекти взаємодії особистості та природи в контексті формування ставлення до навколишнього середовища розкриті в дослідженнях А.Ананьєва, І.Беха, Л.Божович, Л.Виготського, С.Дерябо, О.Запорожця, О.Киричука, Г.Костюка, В.М'ясищева, В.Роменця, С.Рубінштейна, В.Ясвіна та ін. Теоретико-методичні засади початкової освіти, зокрема, екологічної, досліджено у працях Т.Байбари, Н.Бібік, В.Льченко, Н.Коваль, О.Крюкової, Л.Нарочної, Г.Пустовіта, Н.Пустовіт, О.Савченко, Г.Тарасенко та ін.

Актуальними в контексті зазначеної проблеми є дослідження В.Анучина, Л.Архангельського, В.Вербицького, М.Верогіліна, А.Захлебного, І.Зверєва, О.Плахотник, З.Плохій, А.Степанюк, І.Суравегіної, В.Червонецького та ін., в яких проблема екологічної освіти та виховання проаналізована з урахуванням нормативних, ціннісних та діяльнісних аспектів взаємодії учнів різних вікових груп з природою. Психолого-педагогічний та організаційно-методичний потенціали позаурочної виховної роботи у початковій школі знайшли висвітлення у дослідженнях М.Анцибора, О.Біди, С.Гончаренка, О.Докукіної, І.Казанжи, С.Карпенчук, Б.Кобзаря, Н.Кудикіної, Г.Рабченюк, Т.Сущенко та ін.

Дослідники майже одностайно констатують той факт, що шкільний урок з домінуванням дидактичної спрямованості, на жаль, не здатний забезпечити розвиток емоційно-ціннісних настановлень на взаємодію дітей з довкіллям, а також запропонувати необхідні умови для організації екологічно доцільної діяльності учнів у природі. Тому нагальною стає потреба розробки відповідної системи взаємодії урочної та позаурочної навчально-виховної роботи, яка стане основою розвитку емоційно-ціннісного ставлення до природи й уможливить формування у

молодших школярів дбайливого ставлення до неї. Допоки дана проблема не була предметом спеціальних досліджень і в умовах позаурочної виховної роботи не вивчалась.

Таким чином, актуальність проблеми, її недостатня теоретична і методична розробленість зумовили вибір теми дисертаційного дослідження: "Формування у молодших школярів дбайливого ставлення до природи у позаурочній виховній роботі".

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційне дослідження є складовою планів і програм науково-дослідної діяльності кафедри педагогіки і методики початкового навчання Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського з проблеми "Підвищення ефективності підготовки вчителів початкових класів до навчально-виховної роботи з молодшими школярами" (протокол № 5 від 7.11.2000 р.). Тема дисертації затверджена вченою радою ВДПУ імені Михайла Коцюбинського (протокол №4 від 27.12.2000 р.) і погоджена в Раді з координації наукових досліджень у галузі педагогіки і психології в Україні (протокол № 1 від 28.01.2003 р.).

Мета і завдання дослідження - теоретично обґрунтувати та експериментально перевірити педагогічні умови та методику формування у молодших школярів дбайливого ставлення до природи у позаурочній виховній роботі.

Для досягнення мети дослідження реалізовувались такі **завдання**:

1. Проаналізувати стан досліджуваної проблеми у філософській, психологічній, педагогічній літературі.
2. З'ясувати стан сформованості у молодших школярів ставлення до природи.
3. Теоретично обґрунтувати та експериментально перевірити ефективність організаційно-педагогічної моделі та педагогічних умов формування у молодших школярів дбайливого ставлення до природи у позаурочній виховній роботі.
4. Розробити та впровадити в систему позаурочної виховної роботи початкової школи методику формування у молодших школярів дбайливого ставлення до природи.

Об'єкт дослідження - процес формування дбайливого ставлення молодших школярів до природи.

Предмет дослідження - педагогічні умови формування у молодших школярів дбайливого ставлення до природи у позаурочній виховній роботі.

Гіпотеза дослідження - успішне формування дбайливого ставлення молодших школярів до природи у процесі позаурочної виховної роботи можливе за умов:

- системного набуття учнями еколого-природничих знань з орієнтацією на їх практично-діяльнісне впровадження;
- забезпечення емоційно-ціннісного підґрунтя взаємодії дітей з природою;
- залучення учнів до добродійних вчинків у природі на основі красознавчого, гуманістичного та естетичного підходів.

Теоретичну і методологічну основу дослідження складають наукові положення про загальний зв'язок, взаємозумовленість і цілісність природи та людини; про естетичну цінність і самоцінність природи та її вплив на емоційно-почуттєву та інтелектуальну сфери особистості; про розвиток особистості на основі гармонійної взаємодії з навколишнім середовищем; про особистісно орієнтований підхід у вихованні дітей та молоді. Підгрунтя дослідження становлять сучасні концепції філософії освіти та виховання (В.Андрущенко, І.Зязюн, В.Кремень, В.Лутай); положення про розвиток особистості у різноманітних процесах і формах взаємодії з навколишньою дійсністю (І.Бех, Л.Божович, Л.Виготський, С.Дерябо, Д.Ельконін, А.Захлебний, І.Зверев, О.Киричук, О.Леонтьєв, С.Рубінштейн, А.Сидельковський, І.Суравегіна, В.Сухомлинський, В.Ясвін та ін.); теорія суб'єктивних ставлень (О.Лазурський, Б.Ломов, В.М'ясищев); принципи і методи діяльнісного опосередкування навчання, виховання й розвитку молодших школярів (Н.Бібік, О.Савченко та ін.), нові освітні технології гармонізації ставлення дітей до природи (В.Ільченко, З.Плохій, Г.Пустовіт, Н.Пустовіт, Г.Тарасенко та ін.).

Для розв'язання поставлених завдань і перевірки гіпотези використано адекватні авторському задуму **методи дослідження**: теоретичні (аналіз, порівняння, систематизація, класифікація та узагальнення теоретичних даних, представлених у філософсько-культурологічній, психолого-педагогічній літературі), які дали змогу сформулювати власний погляд на поставлену проблему, виявити наукові засади створення експериментальної моделі; емпіричні (анкетування учнів, батьків, учителів; оцінка продуктів дитячої творчості), які сприяли вивченню стану проблеми у сучасній школі; педагогічний експеримент, що дав можливість перевірити гіпотезу; кількісний та якісний аналіз, статистична обробка результатів дослідження, що забезпечили достовірність результатів експерименту.

Експериментальна база. Дослідження проводилось у Вінницькій ЗОШ МИ ступенів № 3 ім. М.М.Коцюбинського, Вінницькій СЗОШ I—III ступенів № 27, Барській ЗОШ I—III ступенів № 2, комунальному закладі „Луганська СЗОШ МИ ступенів № 18”, комунальному закладі „Навчально-виховне об'єднання природничо-економіко-правовий ліцей - спеціалізована школа МИ ступенів № 8 - позашкільний центр Кіровоградської міської ради Кіровоградської області”, Затишлянському навчально-виховному комплексі „Загальноосвітній навчальний заклад I—III ступенів - дошкільний заклад” Фрунзівського району Одеської області, Новодністровській ЗОШ I ступеня Чернівецької області.

Наукова новизна дослідження полягає у тому, що *вперше* виокремлено, теоретично обґрунтовано та експериментально перевірено педагогічні умови формування у молодших школярів дбайливого ставлення до природи у позаурочній виховній роботі та розроблено відповідну організаційно-педагогічну модель, визначено й охарактеризовано критерії, показники та типи ставлення молодших школярів до природи. *Уточнено* сутність поняття "дбайливе ставлення до природи" стосовно проблеми дослідження. *Набули подальшого розвитку* положення про необхідність удосконалення практичної діяльності дітей молодшого шкільного віку у природі.

Практична значущість здобутих результатів полягає у розробці методики формування у молодших школярів дбайливого ставлення до природи у позаурочній виховній роботі; удосконаленні засобів організації еколого-виховної діяльності молодших школярів у процесі позаурочної виховної роботи; упорядкуванні форм, методів і прийомів еколого-виховної роботи з молодшими школярами для використання учителями початкових класів, вихователями груп продовженого дня у навчально-виховному процесі школи I ступеня; у процесі фахової підготовки учителів початкових класів в умовах вищого навчального закладу різних рівнів акредитації, а також у системі післядипломної освіти педагогічних працівників. Основні положення і рекомендації щодо формування у молодших школярів дбайливого ставлення до природи у позаурочній виховній роботі впроваджені у роботі Вінницького обласного інституту післядипломної освіти педагогічних працівників (довідка № 114 від 13.02.2007 р.), Вінницької ЗОШ I-III ступенів №3 ім. М.М.Коцюбинського (довідка №79 від 19.02.2007 р.), Вінницької СЗОШ I-III ступенів № 27 (довідка № 13 від 15.01.2007 р.), Барської ЗОШ I-III ступенів №2 (довідка № 3 від 15.01.2007 р.), комунального закладу „Луганська СЗОШ I-III ступенів №18" (довідка №11 від 8.02.2007 р.), комунального закладу „Навчально-виховне об'єднання природничо-економіко-правовий ліцей - спеціалізована школа I-III ступенів № 8 - позашкільний центр Кіровоградської міської ради Кіровоградської області" (довідка №15 від 27.11.2006 р.), Затишниського навчально-виховного комплексу „Загальноосвітній навчальний заклад I-III ступенів - дошкільний заклад" Фрунзівського району Одеської області (довідка № 167 від 29.05.2006 р.), Новодністровської ЗОШ I ступеня Чернівецької області (довідка № 12 від 25.01.2007 р.).

Особистий внесок здобувача в роботу, опублікованій у співавторстві, полягає у розробці змісту та методики організації екологічних свят у початковій школі та в ДНЗ. Розробки та ідеї музично-естетичного оформлення екологічних свят, які належать співавтору Н.Рубальській, у дисертації не використовуються.

Вірогідність і аргументованість отриманих результатів забезпечується методологічною обґрунтованістю теоретичних положень, застосуванням комплексу методів науково-педагогічного дослідження адекватних його об'єкту, предмету, меті й завданням, достатнім обсягом вибірки та її репрезентативністю, позитивними результатами у зміні ставлення молодших школярів до природи на основі реалізації виокремлених педагогічних умов.

Апробація результатів дослідження. Основні положення дисертації обговорювалися і дістали позитивну оцінку на Всеукраїнській науково-практичній конференції "Підготовка педагогічних кадрів до роботи в умовах нової структури і змісту початкової освіти" (Полтава, 2001), на Всеукраїнській науково-практичній конференції "Гуманістично спрямований виховний процес і становлення особистості" (Київ, 2001), на II Всеукраїнській науково-практичній конференції "Актуальні проблеми формування творчої особистості вчителя початкових класів" (Вінниця, 2001), на обласній науково-практичній конференції "Шляхи вдосконалення навчально-виховного процесу в початковій школі" (Вінниця, 2003),

на III Всеукраїнській науково-практичній конференції "Актуальні проблеми формування творчої особистості вчителя початкових класів" (Вінниця, 2005); на Всеукраїнській науково-практичній конференції "Теоретико-практичні реалії сучасного виховання дітей та учнівської молоді" (Київ, 2005); на III регіональній науково-практичній конференції "Сучасні вимоги до виховної діяльності вчителя початкових класів" (Вінниця-Бар-Глухів, 2006); на регіональних педагогічних читаннях "Реалізація ідей В.О.Сухомлинського в практиці роботи сучасної початкової школи" (Вінниця, 2007). Теоретичні положення, висновки і методичні рекомендації представлено на засіданнях кафедри педагогіки і методики початкового навчання ВДПУ ім. Михайла Коцюбинського (1999-2006), на методичних та педагогічних нарадах Вінницької СЗОШ I-III ступенів № 27 (1999-2006).

Публікації. Матеріали дисертаційного дослідження знайшли відображення у 14 публікаціях автора (одна у співавторстві), з них - 8 у фахових виданнях, затверджених ВАК України.

Структура дисертації зумовлена логікою дослідження і складається зі вступу, двох розділів, висновків до кожного розділу, загальних висновків, списку використаних джерел (272 найменування, з них 6 іноземною мовою), додатків. Загальний обсяг дисертації складає 246 сторінок. Основний зміст викладено на 172 сторінках. Робота містить 12 рисунків, 10 таблиць, 20 додатків на 52 сторінках.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ

У **вступі** обґрунтовано вибір теми, визначено об'єкт, предмет, мету, завдання, сформульовано гіпотезу, методи дослідження, розкрито наукову новизну, теоретичну та практичну значущість роботи.

У **першому розділі** "Теоретико-методичні основи формування у молодших школярів дбайливого ставлення до природи" проаналізовано філософсько-культурологічну, педагогічну, психологічну літературу з теми дослідження; уточнено сутність та зміст поняття "дбайливе ставлення до природи"; виокремлено психологічні особливості його формування у молодших школярів, з'ясовано сучасний стан формування в учнів школи I ступеня дбайливого ставлення до природи.

Аналіз джерел з проблеми формування особистісного ставлення людини до світу, в тому числі до природи, дає змогу стверджувати, що вивчення ставлення до навколишнього середовища неможливе без урахування сучасних філософсько-культурологічних та природничо-гуманітарних ідей та концепцій. Переосмисленню підлягають уявлення про взаємозв'язки у системі „природа - людина - суспільство" про зміст людської діяльності як специфічної форми активного ставлення людини до світу. Важливо визнати необхідність докорінної зміни пріоритетів у ставленні людини до природи, оскільки саме воно визначає дії, вчинки і є основою взаємодії індивіда з навколишнім середовищем.

Різні аспекти заявленої проблеми розглянуто філософами, соціологами, психологами і педагогами. Зокрема, дослідження Б.Ананьєва, І.Бєха, О.Лазурського,

О. Леонтьєва, В.М'ясищева, С.Рубінштейна присвячені визначенню сутності поняття „особистісної цінності“, обґрунтуванню теорії особистіших ставлень. У працях А.Захлебного, І.Зверєва, М.Кисельова, В.Крисаченка, Л.Салєєвої, А.Сидельковського, І.Суравєгіної, В.Червонецького розкрито передумови формування гуманістичного ставлення особистості до природи на основі гармонійного співіснування з нею. У контексті нашого дослідження особливого значення набувають праці, у яких розглянуто окремі підходи до розв'язання проблеми формування дбайливого ставлення до природи. Так, краєзнавчий підхід деталізовано у дослідженнях П.Бурдейного, М.Дуденко, С.Совгіри. Естетичний підхід до формування екологічної свідомості дітей представлено у працях І.Павленко, Г.Тарасенко, С.Жуваніна, Л.Печко, О.Прушковської, Н.Горобець. Когнітивні аспекти формування екологічної свідомості учнів загальноосвітньої школи представлені Т.Байбарою, Н.Бібік, О.Бідою, К.Гуз, В.Ільченко, А.Степанюк, Л.Шаповал. Аксиологічні аспекти формування бережливого ставлення до природи на основі врахування емоційно-ціннісного підходу до взаємодії з нею висвітлені у працях сучасних науковців: О.Колонькова, Г.Марочко, В.Маршицька, З.Плохій, Н.Яришева. Практикологічних аспектів бережливого ставлення учнів до довкілля в контексті діяльнісно-іведінкових механізмів екологічного виховання дітей у своїх дослідженнях торкаються І.Жаркова, Н.Жук, О.Крюкова, Н.Лисенко, Г.Пустовіт, Н.Пустовіт та інші.

Узагальнення та врахування існуючих підходів дозволило нам запропонувати комплексне розв'язання проблеми формування дбайливого ставлення до природи на практично-діяльній основі. Тому доцільним вважаємо формування екологічної культури підростаючих поколінь через екологічну освіту і виховання, наслідком і результатом яких є дбайливе ставлення до природи.

Формування дбайливого ставлення школярів до природи вивчається нами як елемент складної системи формування екологічної культури особистості. Ми виходили з того, що молодший шкільний вік, якому властиві високий пізнавальний інтерес, емоційна збудливість, бажання самостійно доглядати за природними об'єктами є сенситивним періодом у формуванні навичок дбайливого ставлення до природи.

Дбайливе ставлення молодших школярів до природи у дослідженні тлумачимо як особливий вид взаємин дітей з природою, основою якого є емоційно-ціннісне ставлення до світу, в якому важливу роль відіграють оцінний, гносеологічний та практичний аспекти у їх взаємозв'язку та взаємодоповненні.

Аналіз психологічних аспектів проблеми дослідження уможливив розкриття внутрішніх механізмів формування дбайливого ставлення дітей до природи в контексті системного впливу на їхню емоційно-ціннісну, інтелектуальну та дієво-практичну сфери. Ставлення як психологічну категорію тлумачимо в контексті особистісних утворень, що мають зовнішню, внутрішню і діяльну сфери вияву. *Внутрішню* відповідно складають емоції, почуття, бажання, потреби, мотиви, які й визначають у подальшому зовнішню і діяльну сфери. *Зовнішня сфера* дбайливого ставлення до природи включає знання про природу та правила

поведінки у найближчому природному середовищі, орієнтацію у способах розв'язання екологічних проблем, поінформованість про місцеві екологічні негаразди та проблеми планетарного масштабу, *Діяльнісна сфера*, у свою чергу, передбачає готовність надати допомогу окремим об'єктам природи та наявність конкретних умінь природоохоронного характеру.

Враховуючи, що ставлення має виражену ціннісну природу, його формування підлягає врахуванню аксіологічних аспектів еколого-виховної роботи. У дослідженні обґрунтована думка про те, що система цінностей сучасного молодшого школяра потребує переорієнтації з антропоцентричної моделі на таку, в якій основними стали б природоорієнтовані, екологічно виправдані механізми пізнання довкілля. Особливо ваги набуває орієнтування дітей на ціннісне ставлення до природи як до власного дому, який потребує дбайливої турботи і захисту, що виявляється у здатності до емпатії, ідентифікації, екологічної рефлексії, суб'єктифікації природних об'єктів. Лише тоді дбайливість у відношенні до природи стане актом допомоги, виявом занепокоєння, стурбованості, співпереживання, які органічно перейдуть у вчинок дбайливості.

Таким чином, формування дбайливого ставлення молодших школярів до природи можна презентувати у покроковому розгортанні: внутрішня підготовка вчинку дбайливості, зовнішня підготовка вчинку дбайливості, реалізація вчинкової дії.

З метою вивчення дійсного стану сформованості ставлення молодших школярів до природи здійснено констатувальне дослідження. Використано низку діагностичних процедур для вивчення основних типів ставлення молодших школярів до природи, зокрема: аналіз уявних екологічно тривожних ситуацій, розв'язування екологічно спрямованих задач, моделювання конкретних дій та вчинків у природі на основі ідентифікації та співпереживання; виконання творчих завдань, спрямованих на карбування власного ставлення до довкілля.

У ході дослідження визначено такі *критерії та показники* сформованості дбайливого ставлення до природи у дітей молодшого шкільного віку: *змістовий* (обсяг знань дієво-практичного характеру про природу, здатність помітити екологічно небезпечну ситуацію), *мотиваційний* (потребово-мотиваційне підґрунтя спілкування з природою, емоційно-ціннісні установки на взаємодію з природою), *операційний* (готовність надати допомогу окремим об'єктам природи на вчинковому рівні, наявність конкретних умінь природоохоронного характеру). На основі виділених критеріїв, їх показників та результатів обстеження учнів було встановлено такі типи ставлення до природи, які домінують у молодших школярів: негативно-байдужий, прагматично-зацікавлений, позитивно-зацікавлений та дбайливий.

У процесі діагностичного обстеження лише 4,99% учнів виявили дбайливий тип ставлення до природи, 15,10% молодших школярів - позитивно-зацікавлений тип, 26,98% - прагматично-зацікавлений, 52,93% - негативно-байдужий. Отже, результати дослідної роботи практично відображають незадовільний рівень сформованості у молодших школярів дбайливого ставлення до природи.

У результаті проведеного дослідження охарактеризовано ряд педагогічних суперечностей в організації позаурочної виховної роботи екологічного спрямування. Встановлено, що питання формування дбайливого ставлення молодших школярів до природи розв'язуються недостатньо ефективно у навчально-виховному процесі початкової школи. Низький рівень знань дієво-практичного характеру молодших школярів про природу та взаємозв'язки у системі "природа - людина" призводить до розриву між бажанням дітей надати допомогу природі та реальною можливістю його реалізації. Недостатня внутрішня спрямованість на позитивне сприйняття природи, переважання утилітарно-прагматичних установок на взаємодію з нею призводить до розгортання сноживацьки налаштованої програми дій і поведінки в довкіллі. Відсутність у молодших школярів зразка дбайливого ставлення до природи обумовлює байдужість учнів у ставленні до природи, суцільну орієнтацію на настанови й заборони дорослих щодо взаємодії з нею.

Здобуті результати дають змогу зробити висновок, що традиційна організація навчально-виховного процесу в загальноосвітніх школах не забезпечує успішного формування у молодших школярів дбайливого ставлення. Екологізація навчальних предметів як один із шляхів формування екологічної культури виявляється недостатньо ефективною. Позаурочна робота, на нашу думку, є оптимальним шляхом реалізації еколого-виховних завдань. У порівнянні з навчальною, позаурочна робота володіє ширшими можливостями щодо використання методів, форм залучення молодших школярів до еколого-виховної діяльності, розвитку їхньої активної природоохоронної позиції, формування нового типу взаємин з природою - дбайливого.

У другому розділі "Дослідно-експериментальна перевірка ефективності методики формування у молодших школярів дбайливого ставлення до природи у позаурочній виховній роботі" висвітлено перебіг та результати формуального експерименту, що спрямовувався на перевірку спрогнозованих педагогічних умов та розробленої методики формування у молодших школярів дбайливого ставлення до природи.

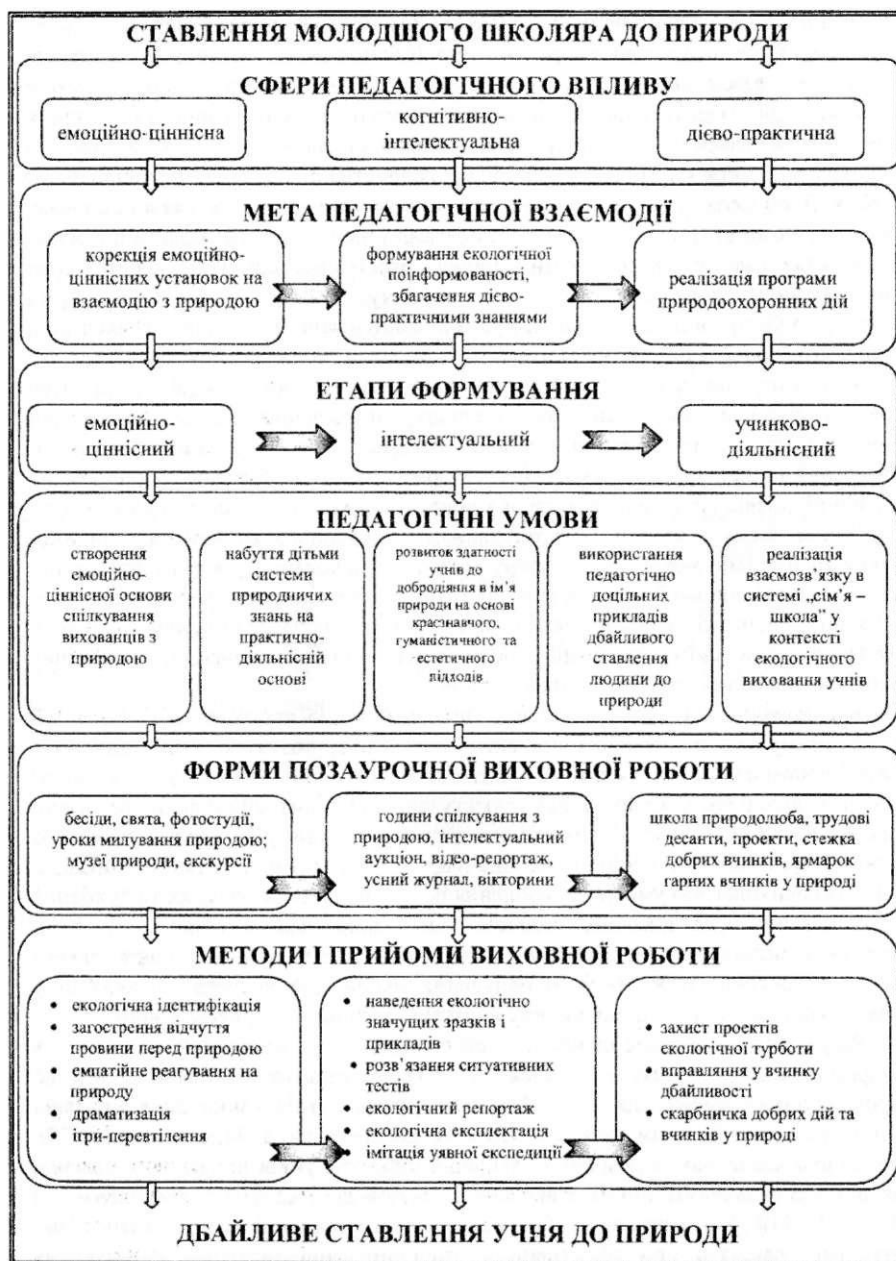
До педагогічних умов формування у молодших школярів дбайливого ставлення до природи відносимо: набуття дітьми системи природничих знань на практично-діяльній основі; створення емоційно-ціннісної основи спілкування вихованців з природою з метою употужнення емпатійної реакції на її болісні проблеми; розвиток здатності учнів до добродіяння в ім'я природи на основі краєзнавчого, гуманістичного та естетичного підходів; використання педагогічно доцільних прикладів дбайливого ставлення людини до природи; реалізацію взаємозв'язку в системі "сім'я - школа" в контексті екологічного виховання учнів. Визначені педагогічні умови покладено в основу організаційно-педагогічної моделі формування у молодших школярів дбайливого ставлення до природи у позаурочній виховній роботі (рис. 1), яка реалізовувалась поетапно. Поділ на етапи є умовним, оскільки в межах кожного з них забезпечувався комплексний вплив на особистість учня, його емоційно-ціннісну, інтелектуальну та дієво-практичну сферу.

Емоційно-ціннісний етап передбачав розширення мотиваційно-ціннісного "поля" сприймання природи; корекцію емоційно-ціннісних установок молодших школярів на взаємодію з природою; розвиток у них здатності до рефлексії, суб'єктифікації, ідентифікації, екологічної емпатії; формування екологічних установок на взаємодію з природою; подолання надмірного прагматизму в стосунках з довкіллям; підвищення рівня особистісної значущості природи чи окремих її об'єктів у логіці суб'єкт-суб'єктного ставлення до навколишнього; розвиток уміння ототожнювати себе з об'єктами природи і стимулювати проєкцію власних станів на природні об'єкти і явища; загострення відчуття провини перед природою, знівченою людьми; поглиблення відчуття єдності з довкіллям (форми та методи роботи: бесіди, екскурсії, художні презентації, екологічні експлектації, екоігри, створення емоціогенних ситуацій тощо).

Інтелектуальний етап передбачав збагачення інтелектуальної сфери дітей дієво-практичними знаннями про природу; підвищення рівня екологічної компетентності; стимулювання проявів діяльної участі у житті природи; розширення індивідуального екологічного простору. Це відбувалось з опорою на позитивний досвід спілкування дитини з природою; на основі забезпечення зв'язку екологічних знань з життям; з урахуванням синхронного впливу на емоційно-чуттєву та ціннісно-мотиваційну сферу молодших школярів; у межах організації пошуково-дослідницької діяльності учнів (форми і методи роботи: бюро знахідок, вікторини, репортажі, аукціони екологічних ідей, інтелектуальні конкурси, пошук екологічно доцільного рішення, зіставлення об'єктів природи, наведення екологічно значущих зразків і прикладів та ін.).

Вчинково-діяльнісний етап зумовлював реалізацію програми дбайливих дій завдяки стимулюванню екологічної активності учнів, розвиток у них здатності надати допомогу її об'єктам, організацію екологічно доцільної діяльності молодших школярів у природі від проєктування окремих вчинків до реалізації цілих екологічних проєктів. Практична діяльність дітей у природі відповідала вимогам: суспільна та особистісна значущість для дитини, чітка організація, комфортні психологічні умови, задоволення інтересів, інтелектуальних та духовних потреб дитини; була цікавою, творчою, посилюююю (форми і методи роботи: розв'язання ситуативних тестів, трудові десанти, стежки добрих вчинків, захист проєктів екологічної турботи, функціонування школи природолюбів, вправлення у вчинку дбайливості щодо природи, ярмарок гарних вчинків у природі тощо).

Результати формувального експерименту засвідчили, що в експериментальних класах відбулися суттєві зрушення у ставленні учнів до природи в усіх виокремлених типах. Так, зменшилась кількість молодших школярів зі споживацько-руйнівним типом ставлення до природи з 47,38% до 25,42%. Позитивно вважаємо тенденцію збільшення кількості учнів початкових класів з позитивно-зацікавленим типом ставлення з 16,70% до 26,27% і з дбайливим - з 6,78% до 17,80%. Усі зміни, що відбулися в експериментальній групі, є статистично значущими, свідчать про ефективність запропонованої методики формування дбайливого ставлення до природи і дають змогу стверджувати про її ефективність та адекватність поставленим цілям.

Рис. 1. Організаційно-педагогічна модель формування у молодших школярів дбайливого ставлення до природи

Доведено, що дбайливе ставлення молодших школярів до природи без спеціального педагогічного стимулювання формується дуже повільно. Відсутність систематичної еколого-виховної роботи та низька варіативність форм організації екологічно доцільної діяльності молодших школярів значно знижують позитивну динаміку вищих рівнів сформованості дбайливого ставлення до природи, що підтверджується аналізом результатів кінцевого зрізу в контрольних групах. Порівняно з початковим зрізом, кількість молодших школярів зі споживацько-руйнівним типом ставлення до природи зменшилася з 57,26% лише до 42,82%. Кількість учнів з позитивно-зацікавленим типом ставлення зросла з 13,64% до 18,18%, а з дбайливим - з 4,55% до 12,73%. Підрахунки χ^2 -критерію свідчать, що зазначені зміни не є статистично значущими.

Отже, порівняльний аналіз типів ставлення до природи учнів початкових класів свідчить, що експериментально-дослідна робота сприяє як кількісним, так і якісним змінам у їх формуванні. Такі зміни яскраво демонструють позитивну динаміку вдосконалення здатності орієнтуватись в інформаційному просторі, внутрішньої спрямованості на активну взаємодію з природою та усвідомлену природоохоронну активність, що позитивно впливає на процеси формування дбайливого ставлення молодших школярів до природи.

ВИСНОВКИ

Проведене відповідно до поставлених завдань теоретико-експериментальне дослідження дає підстави зробити такі висновки:

1. Здійснений аналіз літератури підтвердив, що загальною тенденцією розвитку сучасного людства є пошук нових механізмів подолання екологічної кризи. Одним з таких шляхів вважаємо формування екологічної культури підрастаючих поколінь через екологічну освіту і виховання, наслідком і результатом яких є дбайливе ставлення до природи. У порівнянні з навчальною, позаурочною виховною роботою має ширші можливості щодо формування нового типу взаємин з природою.

Дослідження психологів дають підстави виділити основні шляхи формування ставлення особистості до природи: перцептивний, когнітивний, практичний. Відповідно, процес формування дбайливого ставлення молодших школярів до природи може мати такий умовний алгоритм: збагачення емоційно-ціннісного досвіду через відчуття $\rightarrow$ екологізація інтелектуальної сфери $\rightarrow$ організація екологічно доцільної практичної діяльності в природі.

2. З метою вивчення реального стану взаємодії молодших школярів з природою визначено критерії та показники сформованості дбайливого ставлення до природи у дітей молодшого шкільного віку: змістовий (обсяг знань дієво-практичного характеру про природу, здатність помітити екологічно небезпечну ситуацію), мотиваційний (потребово-мотиваційне підґрунтя спілкування з природою, емоційно-ціннісні установки на взаємодію з природою), операційний

(готовність надати допомогу окремим об'єктам природи на вчинковому рівні, наявність конкретних умінь природоохоронного характеру). Охарактеризовано типи ставлення молодших школярів до природи: негативно-байдужий, прагматично-зацікавлений, позитивно-зацікавлений і дбайливий.

Результати констатації засвідчили, що лише 4,99% учнів виявили дбайливий тип ставлення до природи, 15,10% молодших школярів - позитивно-зацікавлений тип, 26,98% - негативно-байдужий тип, 52,93% - зі споживацько-руйнівним. Результати дослідницької роботи відобразили, загалом, тривожну тенденцію зростання агресивно-байдужого втручання молодших школярів у світ навколишньої природи, якщо цей контакт є поза педагогічним контролем.

3. У процесі дослідження було виокремлено і теоретично обґрунтовано педагогічні умови ефективного формування дбайливого ставлення молодших школярів до природи: забезпечення набуття дітьми системи природничих знань на практично-діяльній основі; створення емоційно-ціннісної основи спілкування вихованців з природою з метою употужнення емпатійної реакції на її болісні проблеми; розвиток здатності учнів до добродіяння в ім'я природи на основі краєзнавчого, гуманістичного та естетичного підходів; використання педагогічно доцільних прикладів дбайливого ставлення людини до природи; реалізацію взаємозв'язку в системі "сім'я - школа" в контексті екологічного виховання учнів.

З метою експериментальної перевірки виокремлених педагогічних умов було спроектовано та експериментально перевірено ефективність організаційно-педагогічної моделі формування дбайливого ставлення молодших школярів до природи, відповідно до якої поетапно здійснюється виховна робота: корекція емоційно-ціннісних установок на взаємодію з природою, розвиток еколого-пізнавальних можливостей, збагачення інтелектуальної сфери знаннями дієво-прагматичного характеру, реалізація програми природоохоронних дій.

4. Апробація та впровадження в систему позаурочної виховної роботи початкової школи методики формування у молодших школярів дбайливого ставлення до природи засвідчило динаміку змін у ставленні молодших школярів до природи. Так, суттєво зменшилася кількість учнів зі споживацько-руйнівним типом ставлення до природи з 47,38% до 25,42%. Помітно збільшилась кількість учнів початкових класів з позитивно-зацікавленим типом ставлення з 16,70% до 26,27% і дбайливого - з 6,78% до 17,80%. Усі зміни, що відбулися в експериментальній групі, є статистично значущими та свідчать про ефективність розробленої методики формування досліджуваної якості. Експериментальна робота підтвердила гіпотезу нашого дослідження.

Проведене дослідження не вичерпує всіх аспектів цієї багатогранної проблеми. Подальшого вивчення потребують питання забезпечення наступності позаурочної еколого-виховної роботи між дошкільною, початковою та основною ланками освіти.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ АВТОРОМ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

1. *Грошовенко О.П.* Вчимо цінувати життя // Початкова школа. - 2000. - № 12. - С. 18-21.
2. *Грошовенко О.П.* Моделювання взаємовідносин у системі "дитина - природа": проблеми педагогічного керівництва // Гуманістично спрямований виховний процес і становлення особистості: Збірник наукових праць. - К.: ВІРА Інсайт, 2001. - Кн. 2. - СІ53-159.
3. *Грошовенко О.П.* Творчий підхід до виховання у молодших школярів дбайливого ставлення до природи // Творча особистість вчителя: проблеми теорії і практики / Ред. кол. Гузій Н.В. (відн. ред.) та ін.: Збірник наукових праць НПУ ім. М.П.Драгоманова. - К., 2001. - Вип. 6. - С. 209-215.
4. *Грошовенко О., Рубальська Н.* Зустрічаємо птахів (свято для старших дошкільнят і молодших школярів) // Джміль. - 2001. - № 1. - С. 28-30.
5. *Грошовенко О.П.* Психолого-педагогічні основи виховання у молодших школярів дбайливого ставлення до природи // Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді: Збірник наукових праць. - К.: Видавництво Житомирського педагогічного університету, 2002. - Кн. 1. - С. 244-249.
6. *Грошовенко О.П.* Формування дбайливого ставлення до природи: реалії та перспективи // Збірник наукових праць Полтавського державного педагогічного університету ім. В.Г.Короленка: Серія "Педагогічні науки". - Вип. 1-2 (28-29). - Полтава, 2003. - С. 31-35.
7. *Грошовенко О.П.* Виховання у молодших школярів дбайливого ставлення до природи у позаурочній виховній роботі // Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді: Збірник наукових праць. - Вип. 8. - Кн. 2. - К.: Інститут проблем виховання АПН України, 2005. - С. 37-41.
8. *Грошовенко О.П.* Мотивація природоохоронної діяльності молодших школярів - умова формування дбайливого ставлення до природи // Наукові записки: Серія "Педагогіка". - Вип. 3. - Тернопіль, 2006. - С. 17-20.
9. *Грошовенко О.П.* Використання спадщини В.О.Сухомлинського у вихованні дбайливого ставлення молодших школярів до природи // Реалізація ідей В.О.Сухомлинського в практиці роботи сучасної початкової школи: Збірник матеріалів регіональних педагогічних читань. - Вип. 3. - Вінниця: ВДПУ ім. М.Коцюбинського, 2007. - С. 26-27.
10. *Грошовенко О.П.* Підготовка вчителя початкових класів до формування в учнів екологічних знань // Збірник матеріалів Всеукраїнської науково-практичної конференції. - Полтава: ПДПУ ім. В.Короленка, 2001. - С. 116-118.
11. *Грошовенко О.П.* Підготовка вчителя початкових класів до еколого-виховної роботи з молодшими школярами // Актуальні проблеми формування творчої особистості вчителя початкових класів: Збірник матеріалів II Всеукраїнської науково-практичної конференції. - Вінниця: ВДПУ ім. М.Коцюбинського, 2001. - С. 337-342.
12. *Грошовенко О.П.* Використання ефективних форм організації позаурочної еколого-виховної роботи з молодшими школярами // Актуальні проблеми

формування творчої особистості вчителя початкових класів Збірник матеріалів III Всеукраїнської науково-практичної конференції. - Вінниця: ВДПУ ім. М.Коцюбинського, 2005. - С. 214-216.

13. *Грошовенко О.П.* Формування дбайливого ставлення молодших школярів до природи у процесі позаурочної еколого-виховної роботи // Сучасні вимоги до виховної діяльності вчителя початкових класів: Збірник матеріалів III регіональної науково-практичної конференції. - Бар: БГПК ім. М.Грушевського, 2006. - С. 223-226.

14. *Грошовенко О.П.* Методика формування у молодших школярів дбайливого ставлення до природи: Методичні рекомендації для студентів спеціальності "Початкове навчання". - Вінниця, 2007. - 64 с.

АНОТАЦІЯ

Грошовенко О.П. Формування у молодших школярів дбайливого ставлення до природи у позаурочній виховній роботі. - Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата педагогічних наук за спеціальністю 13.00.07 - теорія та методика виховання. — Інститут проблем виховання АПН України, Київ, 2007.

Дисертаційне дослідження присвячено проблемі формування у молодших школярів дбайливого ставлення до природи у позаурочній виховній роботі. У дисертації виокремлено, теоретично обґрунтовано та експериментально перевірено педагогічні умови формування у молодших школярів дбайливого ставлення до природи у позаурочній виховній роботі, розроблено відповідну організаційно-педагогічну модель та запропоновано методику її реалізації. У роботі доведено, що успішне формування дбайливого ставлення молодших школярів до природи у процесі позаурочної виховної роботи можливе за умов системного набуття учнями еколого-природничих знань, забезпечення емоційно-ціннісного підґрунтя взаємодії дітей з природою, залучення учнів до добродійних вчинків у природі

Ключові слова: позаурочна виховна робота, формування дбайливого ставлення до природи, природоохоронна діяльність, екологічна освіта.

АННОТАЦИЯ

Грошовенко О.П. Формирование у младших школьников бережного отношения к природе во внеурочной работе. - Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата педагогических наук по специальности 13.00.07 - теория и методика воспитания. - Институт проблем воспитания АПН Украины, Киев, 2007.

Диссертационное исследование посвящено проблеме формирования бережного отношения к природе у младших школьников в процессе внеурочной работы. В диссертации выделены, теоретически обоснованы и экспериментально проверены педагогические условия формирования у младших школьников бережного отношения к природе во внеурочное время, разработана соответствующая организационно-педагогическая модель, предложена и

апробирована методика формирования бережного отношения к природе у младших школьников в процессе внеурочной работы. В диссертации доказано, что процесс формирования бережного отношения к природе у младших школьников становится эффективным при условии учета логического пути разворачивания воспитательных влияний - от коррекции эмоционально-ценностного сознания и накопления экологически ориентированных знаний до организации практической деятельности в природе.

В ходе анализа подтверждено, что формирование экологической культуры через экологическое образование и воспитание один из эффективных путей выхода из глубокого экологического кризиса. Следствием и результатом экологического образования и воспитания считаем заботливое отношение младших школьников к природе - элемент сложной системы формирования экологической культуры личности. Заботливое отношение к природе истолковываем как процесс субъект-объектного взаимодействия в системе "человек - природа", соотношения человеком собственных потребностей, желаний, запросов с возможностями природы на основе гуманного, гармонического сосуществования, а также позитивно-творческой деятельности личности в природе на основе природоохранных знаний, умений и навыков.

С целью изучения состояния реализации эколого-воспитательного потенциала учебно-воспитательной деятельности школы I степени было осуществлено специальное исследование: проанализированы планы воспитательной работы, действующие учебные программы и учебники, проведен опрос учителей. Выяснено, что уровень организации внеурочной воспитательной работы экологического направления и готовность учителя к реализации собственного эколого-воспитательного потенциала недостаточны, у их учеников сформирована ориентация на природу лишь как на объект изучения и исследования. Изучение состояния проблемы взаимодействия младших школьников с природой с позиции их отношения к отдельным объектам окружающей среды удостоверяло неудовлетворительный уровень сформированное^{TM} у них заботливого отношения к природе.

В процессе исследования определены основные педагогические условия формирования бережного отношения к природе у младших школьников, раскрыто содержание организационно-педагогической модели формирования бережливости по отношению к природе, указаны основные этапы развития бережного отношения к природе младших школьников в процессе внеурочной работы, проанализированы результаты экспериментальной проверки эффективности сформулированных педагогических условий; подведены итоги экспериментального исследования.

Формирование бережного отношения к природе у детей в процессе внеурочной работы может быть успешным при обеспечении следующих условий формирования бережливости: обеспечение эмоционально-ценностной основы общения воспитанников с природой с целью усиления эмпатической реакции на ее проблемы; формирования у детей системы естественных знаний на практическо-деятельностной основе; формирование способности к экологически целесообразному

поведению и деятельности во имя природы на основе краеведческого, гуманистического и эстетического подхода; педагогически целесообразное использование примеров заботливого отношения человека к природе; обеспечение взаимосвязи в системе "семья - школа - общественность" для успешной реализации идей заботливого отношения к природе.

Эффективное формирование бережного отношения к природе у младших школьников в процессе внеурочной деятельности происходит благодаря специально организованной работе, которая включает коррекцию эмоционально-ценностных установок на взаимодействие с природой; развитие познавательных возможностей, обогащение знаниями действенно-практического характера; реализацию программы природоохранных действий.

В выводах обобщены результаты диссертационного исследования, освещены перспективы дальнейших научных поисков.

Ключевые слова: внеурочная воспитательная работа, природоохранная деятельность, формирование бережного отношения, экологическое образование.

SUMMARY

Hroshovenko O.P. The Forming of Careful Attitude to the Nature in the Extracurricular Work at Primary School. - Manuscript.

The dissertation on attaining a scientific degree of the Candidate of pedagogical sciences in speciality 13.00.07 - the theory and technique of education. - Institute of Problems of Education of Ukrainian Academy of Pedagogical Sciences, Kyiv, 2007.

The dissertation deals with the problem of forming of careful attitude to the nature at primary school during extracurricular work. In the dissertation pedagogical conditions of forming of careful attitude to the nature at primary school during extracurricular works are allocated, theoretically proved and checked experimentally up, the corresponding organizational-pedagogical model is developed, and the technique of forming of careful attitude to the nature at primary school during extracurricular works is offered and approved. In the paper it is proved, that the process of forming of careful attitude of junior schoolchildren to the nature becomes effective if a logic way of deployment of educational influences (from correction of emotional-valuable consciousness through the accumulation of ecologically focused knowledge to the organization of practical activities in the nature) is considered.

Key words: extracurricular educational work, foirning of the careful attitude, nature protection activity, ecological education.

Підписано до друку 09.11.2007 р. Формат 60х90/16.

Ум. друк. арк. 0,9. Обл.-вид. арк. 0,9.

Тираж 100. Зам. 145

«Видавництво "Науковий світ"»®

Свідоцтво ДК № 249 від 16.11.2000 р.

м. Київ, вул. Боженка, 17, оф. 504.

200-87-13, 200-87-15, 8-050-525-88-77